

Krzysztof Jodłowski

Neoklasycystyczne zabytki architektury i budownictwa w Międzyrzeczu

---

Ochrona Zabytków 54/3 (214), 330-336

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NEOKLASYCYSTYCZNE ZABYTKI ARCHITEKTURY I BUDOWNICTWA W MIĘDZYRZECZU*

Dzisiejszy Międzyrzecz jest niewielkim miastem powiatowym, położonym w północno-zachodniej części Wielkopolski. Na przestrzeni dziejów odgrywał on jednak znaczącą rolę¹.

Najdawniejsza osada na terenie dzisiejszego miasta, pochodząca z końca VII lub początku VIII w., znajdowała się w miejscu, gdzie dziś wznoszą się ruiny zamku. Na jej miejscu w 2 poł. IX w. powstał gród plemienny, stanowiący zapewne czoło opola, a zarazem główny ośrodek osadniczy całego regionu. Pod koniec X w. w Międzyrzeczu wzniesiony został dynastyczny gród piastowski. Później stał się on siedzibą okręgu grodowego (kasztelanii).

Korzystne warunki naturalne, walory obronne miejsca, a jednocześnie położenie w pobliżu dogodnej przeprawy przez Obrę sprzyjały powstaniu Międzyrzecza. Duże znaczenie miały też przebiegające tędy ważne szlaki komunikacyjne o ponadregionalnym znaczeniu². Strategiczne znaczenie miejscowości wzrosło w poł. XIII w., kiedy Lubusz przeszedł w ręce margrabiów brandenburskich, a gród międzyrzecki stał się zachodnią strażnicą Polski.

Lokacja Międzyrzecza prawdopodobnie nastąpiła co najmniej ok. poł. XIII w., o czym świadczą najstarsze wzmianki historyczne z lat 1248, 1259 i 1269. W 1485 r. Kazimierz Jagiellończyk nadał miastu prawo magdeburskie, zatwierdzając stan faktyczny w pełni rozwiniętego, sprawnego organizmu miejskiego, należącego do najznacześniejszych ośrodków zachodniej Wielkopolski.

Największy rozkwit gospodarczy Międzyrzecza przypada na wiek XVI, w związku z osiedleniem się w mieście sukieników. W ciągu najbliższych trzech stuleci produkcja sukna i jego eksport stanowić będzie podstawę bytu miasta.

W 1793 r. Międzyrzecz przeszedł pod panowanie pruskie, stając się siedzibą nowo utworzonego powiatu. Wiek XIX, a szczególnie jego pierwsza połowa, należy do najmniej pomyślnych okresów w dziejach miasta. Zamknięcie przez Rosję w 1806 r. granicy cel-

nej przyczyniło się do upadku międzyrzeckiego sukienictwa. Nie omijały Międzyrzecza także klęski żywiołowe, z których najtragiczniejsze były pożary w latach 1824 i 1827. Podczas pierwszego z nich zniszczona została wschodnia część miasta, płomienie pochłonęły wówczas 124 budynki mieszkalne i 100 gospodarczych, a także m.in. szkołę, dzwonnice przy kościele św. Jana oraz synagogę i szkołę żydowską. Następny pożar obrócił w zgłiszczą północną część miasta — 51 budynków mieszkalnych przy ul. Oberskiej, Lipowej i Zamkowej, a także ratusz oraz kościół i szkołę ewangelicką. Odbudowa Międzyrzecza po wspomnianych pożarach zasadniczo zmieniła wygląd miasta.

Zachowany bez większych zmian XIII-wieczny układ przestrzenny Międzyrzecza, a w jego obrębie relikty wcześniejszego rozplanowania, a także łączący się z miastem obszar zamku tworzą niezwykle ciekawy zespół urbanistyczny. Jego wartość podnoszą zachowane do dziś zabytki architektury³, które świadcząc o dawnej świetności Międzyrzecza — stanowią jednocześnie ozdobę miasta. Do najciekawszych z nich należy późnogotycki kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzyciela oraz zespół zamkowy, obejmujący położone w parku ruiny zamku królewskiego oraz XVIII-wieczną siedzibę dawnego starostwa, obecnie mieszczącą muzeum. Wymienić też należy pozostałości dawnego kolegium jezuickiego z I ćwierci XVIII w. Nas wszakże interesować będą budynki z późniejszego okresu — ratusz, wzniesiony na miejscu wcześniejszych budowli w latach 1743–1752, następnie — usytuowany przy Rynku zespół poprotestancki z 1 poł. XIX w., obejmujący kościół oraz towarzyszące mu dwa domy gminy ewangelickiej, pochodząca także z 1 poł. XIX w. dawną synagogę, a także nieistniejący już, wzniesiony w 1838 r. budynek Szkoły Realnej. Międzyrzecz posiada też skupiony w staromiejskim centrum duży zespół klasycystycznej architektury mieszkalnej, obejmujący zabudowę Rynku oraz ul. Świerczewskiego, Waszkiewicza, Wesołej i 30-go Stycznia; skromniejszą grupę stanowi zabudowa ul. Chłodnej, Lipowej, Młyńskiej oraz Garncarskiej.

* Tekst ten powstał na podstawie odpowiednio zmienionych i rozszerzonych fragmentów mojego opracowania *Zabytki Międzyrzecza*, opublikowanego w monografii *Międzyrzecz i okolice*, pod red. T. Łuczaka i D. Matyaszczuk, Międzyrzecz–Gorzów Wlkp. 1998.

1. Najnowszym opracowaniem dziejów Międzyrzecza są artykuły *Dzieje Międzyrzecza i okolic w świetle źródeł archeologicznych* S. Kurnatowskiego oraz *Dzieje Międzyrzecza i okolic do 1939 roku* Z. Borasa, opublikowane w cytowanej wyżej monografii.

2. S. Weymann, *Ze studiów nad zagadnieniem dróg w Wielkopolsce od X do XVIII w.*, „Przegląd Zachodni” 1956, nr 6–8, s. 209 i nast.

3. *Zabytki Międzyrzecza*; opracowanie to zawiera bibliografię poszczególnych obiektów.

4. Obiekt ten przedstawiam opierając się na opracowaniu K. Kalitę-Skwirzyńskiej, *Ratusz: program prac konserwatorskich*, Szczecin 1994, mpis Oddziału Zamiejscowego SOZ w Gorzowie Wlkp.; za informację o pracach prowadzonych ostatnio w ratuszu, a także na temat innych obiektów dziękuję w tym miejscu mgr Bożenie Grabowskiej z SOZ w Gorzowie Wlkp.

Ratusz

Najstarszym noszącym cechy stylu klasycystycznego budynkiem w Międzyrzeczu jest usytuowany w centrum miasta, pośrodku Rynku ratusz (il. 1)⁴.

Można przypuścić, iż pierwotny ratusz istniał tu już w okresie średniowiecza.

W miejscu tego drewnianego zapewne budynku w 2 poł. XVI w., na mocy przywileju Stefana Batorego z 1581 r., rozpoczęto budowę nowej, częściowo murowanej budowli. Jej wygląd nie jest możliwy do odtworzenia, ponieważ na przestrzeni dziejów była ona wielokrotnie przebudowywana. Relikty XVI-wieczne zachowały się jedynie w fundamentach i ścianach piwnic. W trakcie prac ziemnych, prowadzonych w 1989 r. po północnej i wschodniej stronie budynku, odkryte zostały fragmenty kamiennie-ceglanych fundamentów i murów, które wykraczają poza obrys istniejącego ratusza. Stanowią one zapewne pozostałości przylegającej niegdyś do ratusza od strony północnej przybudówki oraz znajdującej się po jego wschodniej stronie wieży.

Ratusz powstały po roku 1581 był w dolnej partii murowany, natomiast piętro oraz wieża wzniesione zostały w konstrukcji szkieletowej. Podczas pożaru miasta w 1666 r. drewniana część budynku uległa zniszczeniu. Jego odbudowę podjęto w 1670 r. Zakres przeprowadzonych wówczas prac znany dzięki opisowi Zacherta. Na ocalałych murach obwodowych parteru nadbudowano nowe piętro, wzniesione — jak poprzednio — w konstrukcji szkieletowej. Odbudowana została także wieża, wyższa od poprzedniej. Zamontowano na niej zegar, na szczycie umieszczono kulę oraz gwiazdę i orła. Wnętrza mieściły — jak dawniej — siedzibę Rady Miejskiej, ponadto znajdowała się tu waga miejska, skład soli, apteka i skarbiec. W wieży, w trzech izbach, nazywanych „Piekło”, „Praca” i „Słowik”, znajdowało się więzienie. Od zewnątrz do ratusza przylegały kramy sukiennicze. Przed budynkiem ustawiono pręgierz.

Kolejna przebudowa ratusza nastąpiła po pożarze, który wybuchł w Międzyrzeczu 24 VI 1731 r. Informacje na ten temat zawdzięczamy opisowi, jaki odnaleziony został w 1994 r. w kuli wieńczącej ratuszową wieżę. Jest to poświadczony przez Magistrat w 1924 r. odpis dokumentu umieszczonego w kuli w 1751 r. Zawiera on m.in. opis pożaru i późniejszej odbudowy budynku.

Po pożarze ratusz przez pewien czas pozostawał w ruinie. Odbudowę rozpoczęto w 1743 r., za kadencji burmistrza Jacoba Kinzla seniora, kontynuowano ją za jego następców. Prace, obejmujące wykonanie nowych murów piętra, dachu oraz wzniesienie wieży po stronie wschodniej, zakończyły się w 1752 r. Odbudowę kierowali Jacob Kinzel senior i Jacob Roestel; zaangażowano do niej mistrza murarskiego Johanna Gottlieba Drokerja, prace ciesielskie wykonał Johann

1. Międzyrzecz. Ratusz, widok od południowego wschodu. Wszystkie fot. K. Jodłowski, 2001 r.

1. Międzyrzecz. Town hall, view from the south-east. All photos: K. Jodłowski, 2001

Georg Piehahn, a miedzianą kulę, orla i gwiazdę — G. Heinecke.

W czasie tej XVIII-wiecznej odbudowy ratuszowi nadano, zachowany w dużym stopniu do dnia dzisiejszego, klasycystyczny kształt. Elewacje podzielono pilastrami, ujednolicono też wykrój ujętych opaskami okien. Budynek nakryto dachem naczółkowym, z lukarną w połaci północnej.

Istotne zmiany w wyglądzie ratusza nastąpiły po pożarze miasta 11 V 1827 r. Wydarzenie to zostało opisane w kolejnym dokumencie odnalezionym w kuli. Podczas pożaru spaliła się kryta gontem wieża, zniszczeniu uległ zegar i zamontowane w 1822 r. dzwony, należące do gminy ewangelickiej. Koszt odbudowy wyniósł 6678 talarów. Burmistrz Braun i budowniczy Abicht opracowali projekt architektoniczny. Prace murarskie wykonał miejscowy mistrz Johann Gottlieb Buttel, prace ciesielskie — Martin Haake. Zniszczona kula, orzeł i gwiazda ze zwieńczenia wieży odrestaurowane zostały przez złotnika Lody'ego, mosiężnika Reinholda, kotlarza Clemensa i blacharza Koeniga.

Remont, finansowany z odszkodowania w wysokości 6193 talarów, wypłaconego miastu przez Królewską Generalną Dyрекję Towarzystwa Pożarowego w Poznaniu, zakończono w 1828 r. Władze miejskie dołożyły 313 talarów. Kupno zegara i dzwonów odłożono na później.

W czasie tej ostatniej odbudowy ponad dachem ratusza wzniesiono zachowaną do dziś neogotycką wieżę. Ponadto przebudowano wtedy część pomieszczeń

piętra, zaadaptowano część poddasza oraz wykonano wystawkę w południowej połaci dachu. Z tego czasu pochodzą też żeliwne kolumny, wspierające strop sali posiedzeń Rady Miejskiej. W latach późniejszych na wieży zamontowano zegar.

Od tego czasu przez blisko sto lat na ratuszu nie prowadzono żadnych większych prac. W związku z tym stan budynku systematycznie pogarszał się. W 1924 r. przystąpiono do generalnego remontu zabytkowej budowli. Najbardziej uszkodzone były elewacje, gdzie występowały ubytki cegły. Naprawy wymagała też konstrukcja wieży i pokrycie dachu. Budynek został na nowo otynkowany, pilastrami i innym detalom nadano kamienną fakturę, uzyskaną przez prążkowanie ich powierzchni. Zniszczone cynkowe pokrycie wieży zastąpiono blachą miedzianą. Odrestaurowano też zegar i orla wieńczącego wieżę. Prace murarskie wykonał Otto Schroter, prace kamieniarskie — rzeźbiarz Hermann Kreschmer; roboty blacharskie prowadził mistrz Emil Reichardt, dekarские — mistrz Stanisław Reichardt.

We wnętrzu wykonano wówczas nową stolarkę schodów i boazerię, założono też nowe okna i drzwi. Ściany zostały pomalowane. Prace te wykonywali miejscowi rzemieślnicy: Kurt Wandel, Johannes Matthey, Karl Jurgens i Gustav Ruff.

W dzisiejszym swoim kształcie ratusz reprezentuje styl klasycystyczny. Murowany z cegły i otynkowany budynek wzniesiony został na rzucie prostokąta. Jego dwukondygnacyjną bryłę nakrywa dach naczółkowy, z szeroką, zwieńczoną trójkątnym szczytem wystawką po stronie południowej. Elewacje podzielone zostały pilastrami. Główne, półkoliście zamknięte wejście do budynku znajduje się po stronie południowej. Całość wieńczy nadbudowana ponad kalenicą dachu neogotycka wieża zegarowa, nakryta blaszanym hełmem z prześwietlami, zwieńczona kulą, orłem i gwiazdą. We wnętrzach zachowały się sklepienia krzyżowe oraz kolebkowe (niektóre z lunetami) z XVII i XVIII w.

W ostatnich latach, w związku z obchodzoną w 1998 r. 750 rocznicą istnienia miasta, przeprowadzono kapitalny remont ratusza. Prace obejmowały m.in. osuszenie zawigoconych ścian, wymianę zniszczonych stropów oraz naprawę konstrukcji i pokrycia dachu. Odnowiono też elewacje. Na wieży założono replikę neogotyckiego hełmu (oryginał po konserwacji umieszczony został w międzyrzeckim muzeum).

Zespół poprotestancki

Do najważniejszych budynków, jakie pojawiły się w Międzyrzeczu w 1 poł. XIX w., należy kościół oraz towarzyszące mu dwa domy gminy ewangelickiej.

Protestanci, którzy przybyli do Międzyrzecza już ok. 1550 r., odegrali w dziejach miasta znaczącą rolę⁵. Na ich wczesne pojawienie się wpłynęła bliskość Brandenburgii, a także położenie miasta na ważnym szlaku komunikacyjnym. Początkowo ewangelicy objęli w posiadanie katolicki kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela. Po 1604 r., kiedy to kościół zwrócony został katolikom, przez jakiś czas nabożeństwa odprawiane były w ratuszu. Jednak już w 1609 r. protestanci rozpoczęli budowę własnego, niewielkiego, drewnianego kościółka, usytuowanego na północ od Rynku, niedaleko Bramy Oberskiej. Na wieść o tym biskup poznański Andrzej Opaliński wydał magistratowi międzyrzeckiemu surowy zakaz stawiania w mieście świątyni protestanckiej. Przeciwno temu zakazowi szlachta dysydencka wniosła do grodu poznańskiego petycję, w której czytamy m.in.: „*My poznańskiego i kaliskiego województw rycerskiego stanu a religii ewangelickiej obywatele (...) wzięwszy o tem wiadomość, że Jegomość ks. biskup poznański świeżo do Międzyrzecza, miasta J. K. M. wydał mandat, w którym budowania im sobie domu dla odprawowania nabożeństwa wedle ich sumnienia zabrania i zakazuje pod klątwą i pod winą dziesięciu tysięcy złotych (...) solenniter się przeciwko temu takowemu jako prawu i zwyczajowi przeciwnemu mandatowi i postępkowi Jegomości ks. biskupowemu opowiadamy i protestujemy*”.

Kościół z 1609 r. spalił się w roku 1666. Kolejna, wzniesiona w tym samym miejscu, świątynia spłonęła w 1731 r. Obawiając się przeszkód ze strony katolików pośpiesznie zbudowano kolejny, trzeci już kościół, jednak i on został zniszczony przez pożar w 1827 r. Autorem projektu był architekt Fryderyk von Hornburg z Kostrzyna, prace budowlane prowadził mistrz Jerzy Koebel z Krosna.

Nieco więcej można powiedzieć o poprzednim, powstałym w 1666 r. budynku, w 1671 r. przeprowadzono bowiem jego lustrację. Wzniesiony w konstrukcji szkieletowej kościół nakryty był gontowym dachem; posiadał widoczną aż z Kęszycy wysoką wieżę. Wzorowany był na kościele w Lesznie, z tego miasta pochodził też jego budowniczy. Akta lustracyjne ponadto dostarczają informacji na temat wymiarów budynku, jego wyposażenia itp.

5. H. Allihn, *Die Evangelischen in Meseritz und ihr Gotteshaus*, Halle 1884; T. Wotschke, *Die Geschichte der evangelischen Gemeinde Meseritz...*, „Zeitschrift der Historischen Gesellschaft für die Provinz Posen” 1906, z. 21, s. 65–143; zob. też J. Kohte, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, cz. 3, Berlin 1896, s. 117; A. Werner, *Geschichte der evangelischen Parochien in der Provinz Posen*, Posen 1898, s. 210.

6. Sprawa autorstwa nie jest ostatecznie wyjaśniona. Projekt kościoła przypisuje Schinkelowi w swej monografii Becker (P. Becker, *Ge-*

schichte der Stadt Meseritz, Meseritz 1930). Wg Wernera, op. cit., Schinkel wykonał jedynie projekt ołtarza. Kohte, op. cit., ogólnie stwierdza, iż kościół międzyrzecki powstał na podstawie projektu Naczelnej Deputacji Budowlanej (*Ober-Baudeputation*). Jest faktem powszechnie znanym, iż stojący w tym czasie na czele Deputacji Schinkel kontrolował, poprawiał i zatwierdzał wszystkie ważniejsze projekty. Zob. Z. Ostrowska-Kęłbowska, *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1790–1880*, Poznań 1982, s. 243–244.

Zachowany do dziś neoklasycystyczny budynek (il. 2), pełniący obecnie funkcję rzymskokatolickiego kościoła parafialnego p.w. św. Wojciecha, został wzniesiony w latach 1828–1833 r. Autorstwo jego projektu przypisuje się jednemu z najwybitniejszych architektów niemieckich 1 poł. XIX w. — Karlowi Friedrichowi Schinkelowi⁶. Sprawami związanymi z budową kierowała utworzona w tym celu komisja, w składzie której obok duchownych Schönborna i Vatera wchodził również burmistrz Brown, kupiec Volmer oraz inni znamienici przedstawiciele społeczności miejskiej. Budowa finansowana była ze środków własnych gminy, zbiórki publicznej, odszkodowania wypłaconego przez Towarzystwo Pożarowe w Poznaniu; 30 tys. marek przekazał też król Fryderyk Wilhelm III.

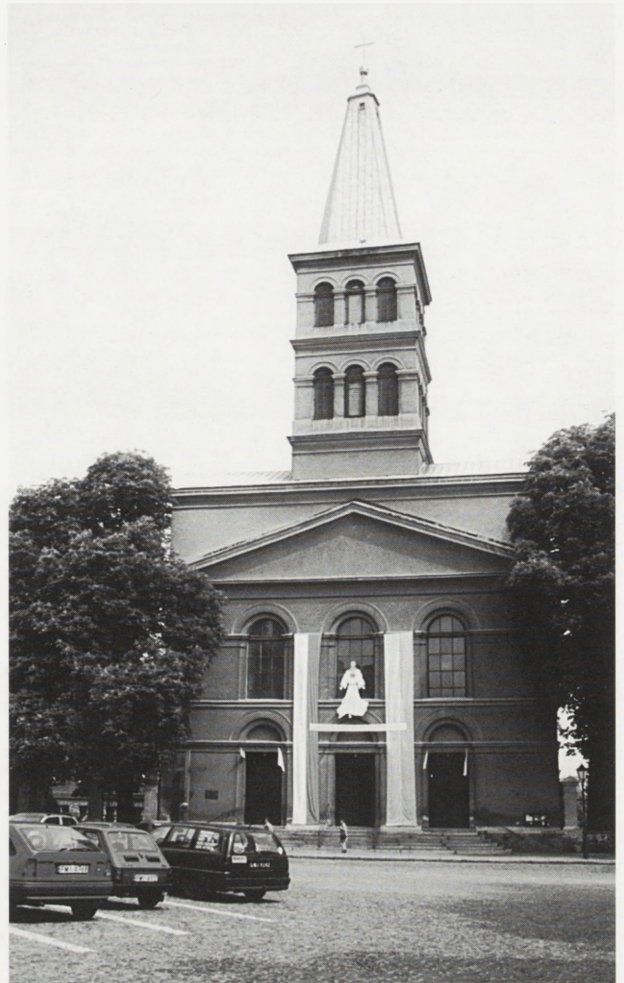
Kamień węgielny położono 1 V 1828 r. Nawa gotowa była już w 1831 r., zaś 6 VIII 1832 r. na ukończonej właśnie wieży osadzono kulę i krzyż. Poświęcenia nowo wzniesionego kościoła dokonał generalny superintendent bp Freymark 3 VIII 1834 r. W uroczystościach wziął udział nadprezydent prowincji poznańskiej Flotwell. Rok później w ołtarzu głównym umieszczono obraz Juliusza Hübnera przedstawiający Chrystusa.

Kościół usytuowany został w północnej pierzei Rynku, jego fasada skierowana jest na południe. Jest to budynek ceglany, o tynkowanych ścianach. Wzniesiono go na rzucie prostokąta, z wyodrębnionym architektonicznie, węższym prezbiterium po stronie północnej. Bryłę kościoła nakrywają dachy dwuspadowe, kryte dachówką. Nad całością dominuje wysoka, dwukondygnacyjna wieża, nadbudowana ponad dachem południowej partii budynku.

Fasada kościoła jest trójosiowa, podzielona gzymsem na dwie kondygnacje. Wieńczy ją trójkątny fronton. W dolnej kondygnacji znajdują się trzy prostokątne wejścia, poprzedzone szerokimi schodami. Powyżej wejść umieszczono półkuliście zamknięte okna w architektonicznych obramieniach. Analogiczne okna znajdują się w górnej kondygnacji ponad gzymsem kordonowym. Wieżę nakrywa strzelisty hełm o ściętym wierzchołku, zwieńczony kulą i krzyżem.

Elewacje boczne kościoła zostały ukształtowane identycznie: każda z nich posiada sześć półkuliście zamkniętych okien, zwieńczonych trójkątnymi naczółkami. Wnętrze obiegają charakterystyczne dla świątyni protestanckich wsparte na słupach empory.

Dwa, znajdujące się po obu stronach kościoła neoklasycystyczne budynki, służące dawniej gminie ewangelickiej (w budynku po lewej stronie znajdowała się pastorówka, po stronie prawej — szkoła), również powstały w 1 poł. XIX stulecia. Usytuowane są w stosunku do Rynku kalenicowo. Są to budynki ceglane, o tynkowanych ścianach, wzniesione na rzucie prostokąta. Ich dwukondygnacyjne bryły nakryte są dachami dwuspadowymi z dachówki. Elewacje ozdobione zo-

2. Międzyrzecz. Kościół ewangelicki — fasada

2. Międzyrzecz. Protestant church — façade

stały boniowaniem. Okna dolnych kondygnacji zamknięto łukiem półkolistym, górne — są prostokątne.

Synagoga

Nieco wcześniej niż zespół protestancki, w 1825 r. wzniesiona została nowa synagoga.

Żydzi w Międzyrzeczu osiedlili się najprawdopodobniej w XIV w., można zatem przypuszczać, że już wtedy zbudowano w mieście synagogę. Obecność Żydów poświadczona jest źródłowo na pocz. XVI w. Przywilej wydany przez Zygmunta Starego w związku ze zniszczeniami Międzyrzecza w 1520 r., uwalniający miasto na przeciąg kilku lat z obowiązku płacenia podatku, zawiera — zgodnie z życzeniem mieszczan — zgodę na wypędzenie wyznawców religii mojżeszowej. Żydzi jednak pozostali. W 1634 r. wystarali się nawet o przywilej „na wolne robienie i przedawanie sukna”⁷.

7. A. Heppner, I. Herzberg, *Aus Vergangenheit und Gegenwart der Juden und der jüdischen Gemeinden in der Posener Landen*, Kosch-

min-Bromberg-Breslau 1904–1929, s. 622–27.

3. Międzyrzecz. Synagoga, widok od południowego zachodu

3. Międzyrzecz. Synagogue, view from the south-west

O uwidocznionej na planie miasta z 1780 r. synagodze, usytuowanej między ówczesną ul. Żydowską i murem miejskim, nie można powiedzieć nic bliższego. Istniała też w Międzyrzeczu szkoła żydowska. Oba te budynki uległy zniszczeniu podczas wielkiego pożaru miasta w 1824 r. Zachowana do dziś klasycystyczna synagoga, obecnie użytkowana jako magazyn, wzniesiona została w miejscu starszego budynku. Wolno stojąca budowla usytuowana jest pomiędzy ul. ks. Piotra Skargi (dawniej: Żydowską) i ul. 30 Stycznia. Synagoga wzniesiona została na rzucie prostokąta. Nakrywa ją wysoki, dwuspadowy dach, kryty dachówką. Tynkowane ściany ozdobione zostały boniowaniem. Po stronie zachodniej centralna partia budynku została lekko wysunięta; wieńczy ją trójkątny fronton. Na osi znajduje się wejście, po obu jego stronach — półkolistie zamknięte okna. Elewacje boczne podzielone zostały pilastrami, pomiędzy którymi rozmieszczono okna, w kondygnacji dolnej zamknięte półkolistie (obecnie okna zamurowane), w górnej — owalne. Wnętrze synagogi, znane ze starej fotografii, zostało całkowicie przebudowane w związku ze zmianą pełnionej przez budynek funkcji.

Stan zachowania budynku nie przedstawia się najlepiej (il. 3). Elewacje są silnie zanieczyszczone, tynk w wielu miejscach poodpadał. Występują też ubytki pokrycia dachu. Rażą niedostosowane do charakteru budynku metalowe drzwi. Otoczenie jest zaniedbane. Budynek wymaga remontu. W pierwszej kolejności należałoby przeprowadzić prace dekarские oraz elewacyjne. Wskazana byłaby wymiana drzwi oraz przywrócenie zamurowanych okien parteru. W dalszej kolejności trzeba by zagospodarować otoczenie obiektu oraz znaleźć właściwy sposób jego wykorzystania. W ostatnich latach czynione są starania o przejęcie

nieruchomości przez szczecińską żydowską gminę wyznaniową.

Szkoła Realna

Po zlikwidowaniu w 1773 r. kolegium jezuickiego Międzyrzecz nie posiadał żadnej szkoły wykraczającej poza poziom szkoły elementarnej. Lukę tą wypełniła powstała w roku 1833 Szkoła Realna (*Realschule*), w 1868 r. przekształcona w gimnazjum⁸. Od 1838 r. miała ona swą siedzibę w nowo wzniesionym budynku, usytuowanym u zbiegu dzisiejszych ul. Konstytucji 3 Maja i Świerczewskiego, naprzeciw kościoła św. Jana. Gmach ten nie zachował się do naszych czasów, jego wygląd znamy jedynie z fotografii.

Był to budynek murowany z cegły, o tynkowanych ścianach. Wzniesioną na rzucie wydłużonego prostokąta dwukondygnacyjną bryłę budynku nakrywał niski dach dwuspadowy. Podzielone gzymsami elewacje ozdobione zostały boniowaniem. Elewacja frontowa była 14-osiowa, z silnie wysuniętym, pięcioosiowym ryzalitem centralnym, którego naroża w drugiej kondygnacji ujęte zostały pilastrami. Ryzalit był zwieńczony trójkątnym, ogzymsowanym frontonem.

Budynki mieszkalne

Do końca 1 ćwierci XIX w. prawie wszystkie domy mieszkalne w Międzyrzeczu były drewniane⁹. Jednym z niewielu wyjątków był zbudowany w latach 1798–1799, usytuowany we wschodniej pierzei Rynku, murowany dom kupca Johanna Jacoba Volmera, później nazywany „domem Napoleona” (cesarz zatrzymał się tu 26 XI 1806 r. w drodze do Warszawy). Jego wygląd znamy z fotografii, zamieszczonej w jednym z numerów pisma „Denkmalpflege”¹⁰. Ten wzniesiony na rzucie prostokąta, trójkondygnacyjny budynek nakryty był dwuspadowym dachem. Bogata dekoracja czterosiowej fasady utrzymana była w formach empiru. Kondygnację parteru, z niesymetrycznie umieszczonym, koszowo zamkniętym wejściem, ozdobiono boniowaniem. Wyżej, ponad profilowanym gzymsem widniały prostokątne okna, których parapety zdobiły festony. Rząd festonów znajdował się także pod gzymsem wieńczącym. Dom Volmera zniszczony został w roku 1945.

W zabudowie mieszkalnej Międzyrzecza powstającej w 2 ćwierci XIX w. dominuje neoklasycyzm. Większość budynków, powstałych po pożarach miasta w latach 1824 i 1827, wzniesiona została z cegły. Charakterystycznym typem domu jest budynek piętrowy (w centrum) lub parterowy, usytuowany kalenicowo w stosunku do ulicy. Zależnie od szerokości działki domy mają trzy lub cztery osie okienne; wyjątkiem są

8. Z. Boras, op. cit., s. 96.

9. Jeszcze w 1793 r. na ogólną liczbę 398 znajdujących się tu budynków aż 393 stanowiły domy drewniane. J. Wąsicki, *Miasta*

zachodniego pogranicza Wielkopolski 1793–1815, Zielona Góra 1960, s. 31.

10. „Die Denkmalpflege”, VII, 1905, nr 15, s. 124.

tu budynki zajmujące dwie lub więcej parcel. Dachy kryte są dachówką karpiówką, która zastąpiła stosowane niegdyś gonty lub strzechy.

Bryły budynków wzbogacają często ryzality. W zabudowie parterowej występuje umieszczona na osi wystawka, w paru przypadkach wykonana w konstrukcji szachulcowej, wsparta na ozdobnych, drewnianych konsolach. Skromny wystrój elewacji ogranicza się zazwyczaj do opasek wokół okien i wejść oraz gzymsu wieńczącego. Rzadziej występuje boniowanie, ornamentalny fryz kordonowy czy dekoracyjne płyciny pod oknami. Ślepe ściany szczytowe domów wolno stojących mają wnęki wielkości okien. Najbogatszy wystrój posiadają drzwi, często cofnięte w głąb budynku; w utworzonej w ten sposób wnęce umieszcza się ławeczki.

Zabytkowa zabudowa mieszkalna Międzyrzecza skupia się w staromiejskim centrum, tworząc jednolite, zwarte ciągi. Najbardziej okazałe prezentują się domy przy Rynku oraz wzdłuż ul. Świerczewskiego, Waszkiewicza, Wesołej, Spokojnej i 30-go Stycznia. Grupę skromniejszą stanowi zabudowa ul. Chłodnej, Lipowej, Młyńskiej oraz Garncarskiej. Pojedyncze zabytkowe domy znajdują się także przy ul. Konstytucji 3-go Maja, ul. Różanej i ul. Piotra Skargi.

Większość tych domów pozbawiona jest znaczniejszych walorów artystycznych i indywidualnej formy architektonicznej. Występując w zespole tworzą one jednak dość interesujący kompleks o specyficznym wyrazie architektonicznym i jako takie — stanowią cenny zabytek urbanistyczno–architektoniczny¹¹. W ostatnich latach staraniem władz miejskich część kamieniczek została odremontowana, inne czeka to w najbliższej

5. Międzyrzecz. Kamienice zachodniej pierzei rynku

5. Międzyrzecz. Houses in the western row of the Market Square

przyszłości. Prace remontowe obejmują głównie naprawę dachów oraz odnawianie lub wymianę tynków zewnętrznych.

Przedstawione wyżej zabytki nie stanowią na ogół dzieł wybitnych. Jednak pełny obraz architektury danego regionu powinien obejmować nie tylko dzieła najwyższej klasy, ale także przeciętne budowle wzniesione przez miejscowych budowniczych.

Budowle te mają także niebagatelne walory estetyczne. Na tle dość monotonnej architektury współczesnej stanowią one niepowtarzalne akcenty krajobrazowe, decydujące o indywidualnym charakterze miasta. Wszystkie wymienione względy uzasadniają potrzebę badań naukowych poświęconych zabytkom Międzyrzecza, a także nakazują otoczenie ich troskliwą opieką.

6. Międzyrzecz. Kamienice zachodniej pierzei ul. Waszkiewicza

6. Międzyrzecz. Houses in the western row along Waszkiewicza Street

7. Międzyrzecz. Domy przy ul. Winnica

7. Międzyrzecz. Houses in Winnica Street

11. J. Kowalski, *Zabytki środkowego Nadodrza: katalog architektury i urbanistyki*, Zielona Góra 1976, s. 160.

Neoclassical Monuments of Architecture and Construction in Międzyrzecz

The spatial configuration of the town, preserved without greater changes since the thirteenth century, together with the castle located on the site of the former castle-town, comprise an extremely interesting town planning complex. Its value is enhanced by the extant monuments of architecture, the most important being the parish church and the castle ruins. Just as fascinating are the titular Classical objects, the first being the town hall standing in the middle of the Market Square. The object in question owes its Classical shape to eighteenth-century redesigning (1743–1752); only its neo-Gothic tower was added when the town hall was rebuilt after 1827 when a fire destroyed a considerable part of the town.

The most important objects raised in Międzyrzecz during the first half of the nineteenth century include a neoclassical Protestant church and the accompanying vicarage and school (1828–1833). The complex occupies the central part of the northern row of houses in the Market Square. The authorship of the project was ascribed to Karl Friedrich Schinkel, who probably only confirmed plans devised in Berlin. Today, the building is a Roman Catholic church.

Slightly older is the new synagogue (1825), which replaced a predecessor in Żydowska Street (today: Piotra Skargi Street), destroyed by fire. At present, the building, in a highly unsatisfactory state of preservation, serves as a storehouse. Mention is due to non-extant Classical objects, whose appearance is known from old photographs, and which include the old secondary school, built near the parish church in 1838, as well as the home of the merchant J. J. Volmer from the end of the eighteenth century in the Market Square.

Międzyrzecz includes a large complex of Classical residential buildings in the Old Town, which encompass the Market Square and Świerczewskiego, Waszkiewicza, Wesola, and 30 Stycznia streets. A characteristic type encountered here is a three- or four-axial ground-floor or single-storey house. The decoration of the elevations is limited usually to cornices and encircling floors and entrances; a more rare element at ornamental friezes or decorative panels below the windows. The majority of the houses is devoid of more significant artistic assets, but together they constitute an interesting complex endowed with specific architectural expression.